

Dante'nin *De Monarchia*'sı Üzerine

BÜLENT AYYILDIZ

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye

Ankara University, Faculty of Language, History and Geography Türkiye

ayyildiz@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8921-0463>

Öz

Bir şair olarak dünya edebiyatının en ilgi çekici isimlerinden olan Dante Alighieri (1261-1325) aynı zamanda döneminin önemli bir düşünürüdür. Döneminin dünyasına, politik ve dinsel çekişmelerine ilk elden tanık olan bir entelektüel olarak Floransalı şair *De Monarchia* eserinde derinlikli bir siyasi analiz sunmaktadır. Bu analizin merkezinde -bugün dahi geçerliliğini koruyan-, kilise ve devlet arasındaki mücadele, bir başka ifade ile göksel/uhrevi olan ve dünyevi olan arasındaki hakimiyet mücadelesi yatmaktadır. Nitekim, kültürel ve sosyo-politik çerçevede Alighieri'nin *De Monarchia* eserinden yola çıkarak düşünürün laiklik, devlet, kilise, dünyevi ve uhrevi hakimiyet meselelerine dair görüşlerine atıfla bu çalışmanın temel yapısı oluşturulmuştur. İlâveten Alighieri gibi bir düşünürün fikirlerinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için, tarihsel bağlamdan bahsedilmiş, dönemin çekişmelerine işaret edilmiş ve Ortaçağ Batı kültürünü şekillendiren unsurlardan biri olarak seküler devlet imgesi/fikri ile kilise arasındaki mücadeleye değinilmiştir. Bu noktada Dante Alighieri'nin bir devlet adamı olarak, -*priore* sıfatıyla-, Floransa şehrinde resmî görevlerde bulunması ve politik taraflar arası mücadeleler sonucu sürgüne gönderilmesi, fikirlerinin doğuş noktası olarak tarihsel olayların imlenmesi de bu çalışmanın çerçevesini belirleyen asli unsurlardır. Zira, dönemin koşulları düşünüldüğünde Dante Alighieri'nin felsefesi yalnızca inzivaya çekilip, ütopyik ve hayalî devlet tasavvurları üzerine bir değerlendirme değildir; aksine uygulamaya ve deneyime dayalı bir durum tespiti ve tıpkı edebiyat eserleri aracılığıyla olduğu gibi olması gerekenler üzerine bir tavsiyedir. Bu çalışmada, *De Monarchia*'dan yola çıkarak devlet-kilise, din ve birey-toplum ilişkileri, evrensellik bağlamında değerlendirilerek, Dante'nin laiklik düşüncesine dair bir temel tartışma sunmak amaçlanmıştır. Bu noktada, kuramcılar Jacques Derrida ve Gianni Vattimo'nun din, dil ve insan ilişkilerine dair fikirlerinden faydalanılmış ve Dante'nin edebî anlayışına dair kuramsal göndermeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dante, *De Monarchia*, Laiklik, Dil, Derrida, Siyasal Söylem.

On Dante's *De Monarchia*

Abstract

The Florentine poet Dante Alighieri (1261-1325), one of the most interesting figures in literature, was also a significant thinker of his time. As an intellectual, witnessing the world and its political and religious conflicts firsthand, Dante offers a profound political analysis in *De Monarchia*. At the heart of this analysis, -relevant even today-, lies the struggle between church and state, in other words, the struggle for dominance between the heavenly/otherworldly and the earthly. Indeed, drawing on Alighieri's *De Monarchia* within a cultural and socio-political framework, this study is formed by referencing his views on secularism, the state, the church, and worldly and otherworldly sovereignty. To understand the ideas of Alighieri and to place them in a historical context, the conflicts and the struggle between idea of the secular state and the church, one of the elements that shaped medieval Western culture, are also explored. Therefore, Alighieri's status as a statesman, his duties in Florence as a "priore", his exile because of politics, and the implication of historical events as the genesis of ideas are also main elements that shape this study. Indeed, considering the conditions of the period, Alighieri's philosophy is not merely an assessment of utopian and imaginary state visions; rather, it is an assessment based on practice and experience. This study aims to present an examination of secular thought, drawing on *De Monarchia*, that grounds the relations between state and church, religion, and individual and society in universal elements. In this context, theorists J. Derrida and G. Vattimo's ideas on religion, language, and human relations are utilized, and theoretical references are made to Dante's literary understanding.

Keywords: Dante, *De Monarchia*, Secularism, Language, Political Discourse.

Giriş

Bir şair olarak şüphesiz tüm dünya edebiyatının en ilgi çekici isimlerinden olan Dante Alighieri (1261-1325) aynı zamanda döneminin önemli bir düşünürüdür. Edebî eserlerinde izi sürülebilecek felsefi unsurlara ve felsefenin temelinde şekillendirdiği edebî eserlerine ek olarak, özellikle *De Monarchia* gibi bir eserle de o, *düşünür*¹ unvanını sonuna kadar hak etmektedir. Döneminin kültür, sanat dünyasına, politik ve dinsel çekişmelerine ilk elden tanıklık yapan bir entelektüel olarak Floransalı şair *De Monarchia* eserinde derinlikli bir analiz sunmaktadır: diğer bir deyişle göksel/uhrevi olan ve dünyevi olan arasındaki hâkimiyet mücadelesi temel tartışmayı oluşturur. Bu çerçevede Dante Alighieri'nin *De Monarchia* eserinden yola çıkarak, düşünürün temel yönleriyle laiklik,² devlet, kilise,

¹ Dante Alighieri çağının sadece bir tanığı değil, aynı zamanda etkin bir katılımcısıdır. Sadece gözlemlemez ve uygulamaya dair fikirleri ile çağına katkıda bulunmaya gayret eder. Bu nedenle de sadece bir şair değil, aynı zamanda *Convivio* (Şölen), *De Monarchia* (Monarşi Üzerine) gibi eserleri ile de felsefe ve siyaset alanında fikirler yürütmüş bir düşünürdür.

² Laiklik oldukça karmaşık bir kavram olmakla birlikte, tüm veçhelerini tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak Dante ve laiklik bağlamı açısından bazı temel kaynaklar için bkz: Armağan Öztürk, "Janus Dante: Ortaçağın Aydınlığı Yeniçağın Karanlığı."; Alper Işık, "Bir Orta Çağ Düşünürü Olarak Dante ve Seküler Düşünceye Katkısı"; Bihterin Dinçkol, "Seküler Düşüncenin İlklerinden Dante".; Umberto A. Padovani, "La formazione ideale del laicismo"; Vincenzo Parisi, "Del

dünyevi ve uhrevi hâkimiyet meselelerine dair görüşlerine atıfla bu çalışmanın temel yapısı oluşturulmuştur.

De Monarchia Batı'da politik düşüncenin yapı taşlarından biridir. İlaveten düşünürün fikirlerinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi ve tarihsel bağlama oturtularak dönemin çekişmelerine ve Ortaçağ Batı kültürünü şekillendiren unsurlardan biri olarak seküler devlet imgesi/fikri ile kilise arasındaki mücadeleye değinilmesi zorunludur. Zira Dante Alighieri'nin bir devlet adamı olarak, -*priore*³ sıfatıyla-, Floransa şehrinde resmî görevlerde bulunması ve politik taraflar arası mücadeleler sonucu sürgüne gönderilmesi, fikirlerin doğuş noktası olarak tarihsel olayların imlenmesini önemli kılar. Dolayısıyla da Dante Alighieri'nin felsefesi yalnızca inzivaya çekilip, olası olanlar üzerine bir değerlendirme değil, uygulamaya ve deneyime dayalı bir durum tespiti ve tıpkı edebiyat eserleri aracılığıyla olduğu gibi olması gerekenler üzerine bir tavsiye, bir doğru yol gösterme anlayışının ürünüdür. Bu ürünü ortaya koyarken, Dante'nin yaklaşımını gösteren en önemli göstergelerden biri de hiç şüphesiz dil mefhumudur. Kilise'nin ve egemen kültürün dili olan Latinceyi, toplumdan ayrılan yanlarını ve farklı veçheleri göstermek için özenle kullanır. Kaldı ki felsefi/politik bir inceleme olan *De Monarchia*'nın dil yapısı ve Dante'nin sözcük tercihleri, belirleyici bir öneme sahiptir. Bu nedenledir ki Dante'nin sözcüklerini ve anlatı dilini incelemek ve *De Monarchia*'yı oluştururken seçtiği dile, böylelikle de dilin (ve özelde sözcüklerin) ifade ettikleri anlam evrenine değinmek yerinde olacaktır.

1. Kudretli Kelimeler

Bu bölümün başlığı edebiyat eleştirmeni Northrop Frye'nin *Kudretli Kelimeler* başlığı ile Türkçeye de kazandırılan *Words With Power: Being a Second Study of 'The Bible and Literature'* eserinden bir alıntıdır.⁴ Frye'nin Batı edebiyatını “dinsel-teolojik” bir bağlama oturttuğu çalışmalarında en sık zikredilen isimlerden birinin Dante Alighieri olması şaşırtıcı değildir. Zira Dante Alighieri'nin kelimeleri inanç, ölüm, yaşam, beden, ruh ve sonsuzluk gibi Ortaçağ kültürünün asıl değerlerini edebiyat ile bağdaştırmaktadır. Bu nedenle, bu bölümün başlığı bizlere *De Monarchia*'nın kimi zaman göz ardı edilmiş esaslı bir yanını, bir başka ifadeyle “dil” mefhumunu işaret eder. Fransız düşünür Jacques Derrida'nın belirttiği üzere Batı toplumu ve kültürü

Noce interprete del Dante politico”; Mirko Tavoni, “Convivio e De vulgari eloquentia: Dante esule, filosofo laico, teorico del volgare.”

³ Priore: (İtalyanca) Ortaçağ ve sonrasında bir şehrin önde gelen yöneticilerine verilen isim. Latince kökenli bir kelime olup, en sade anlamıyla “önde durmak”, “ileride olmak” kökenlerinden hareketli “yönetici/idareci” anlamlarına gelir.

⁴ Söz konusu eserin Türkçe baskısı için bkz: Northrop Frye, *Kudretli Kelimeler*. BKZ

söz konusu olduğunda; “en başından Latince konuştuğumuza dair belirlemeyi yapmamız gerekir.⁵ Bunu belirtmemizin nedeni günümüz dünyasının, din adını kullanmaya kalktığında, Latince konuştuğunu hatırlatmaktır.”⁶ Bu hususun yansımaları Dante Alighieri’de de görmekteyiz: Din ve dil ayrımı. Nitekim, *Divina Commedia (İlahi Komedya)* İtalyanca halk dilinde kaleme alınmıştır, zira mevzu bahis olan hayattır; *De Monarchia (Monarşi)* ise Latince olarak kaleme alınmıştır, zira din ve ifade ettiği unsurlar Batı kültürü için Latince’dir. Bu nedendir ki *De Monarchia*’nın Latince yazılması kaçınılmaz bir tercihtir. Zira Dante dönemin sadece İtalya’daki değil, tüm Avrupa’daki hukuk çevrelerine hitap etmeyi arzulamıştır.⁷ Dante’nin *De Monarchia* özelinde kullandığı dil mefhumu, bahsedilen diğer tüm hususlardan fazla bir öneme sahiptir. Bir yandan Latincenin seçimi, Dante’nin ilk aşamadaki muhafazakar fikirlerini de ifade ederken; öte yandan laiklik, güçler ayrımı, sekülerizm gibi hususlardaki anlatı tercihleri ve sözcük seçimleri modern ve çağdaş bir yaklaşımın da yansımalarıdır. Nitekim, Dante Alighieri’nin *De Monarchia* eserinin irdelenmesi iki farklı durumu ortaya çıkarmaktadır: Öncelikle konunun evrenselliği ve insanoğlunun varoluşuna ve sosyal-politik hayatın düzenlenişine dair bir yöntem sunması açısından her daim güncelliğini koruması; ikinci olarak ise güncelde kullanılan ve konuya ilişkin kavramların görece yeni kavramlar olması nedeniyle dil mefhumu açısından bakıldığında bunlara yer vermemesidir.

De Monarchia, her ne kadar Floransalı şairin “laiklik” ve “seküler devlet” üzerine kaleme aldığı bir eser gibi kolaycı bir ifade ile tanımlansa da söz konusu tanımlamadan yola çıkarak konunun irdelenmesi hususunda etkin olabilecek pek çok modern kavramı içermediğini belirtmek gerekir: örneğin, bahsi geçen tartışmaya dair tartışmalarda bugün artık oldukça yaygın şekilde kullanılan *laicus (lat.)*, *religio (lat.)*, *saecularis (lat.)* gibi şahısları ve kurumları basitçe niteleyen ve sınıflandıran [*laico (ita.)*, *secolare (ita.)*, *religioso (ita.)*, *religione (ita.)*] gibi kavramlara bu eserde neredeyse hiç rastlanmaz. Ancak, bu kelimelerin eserde mevcut olmaması bir sorun teşkil etmez, zira önemli olan eserin bütünlüklü yapısı ile ortaya sunduğu ayrım fikridir. Bu noktada bazı kavramların netleştirilmesi önem kazanır. Tıpkı Dante gibi sürgüne gönderilen ve Doğu ile Batı’nın bilgeliğine ve felsefesine

⁵ Bu çalışmada amaç yapışöküm veya bir başka postmodernist inceleme değil, çağın karakter yapısını ve Dante’nin düşüncelerini ifade eden dil mefhumu ile beraber *De Monarchia*’nın irdelenmesidir. Dolayısıyla da yapışölcüğe, yapışöküme, postmodernizme dair derinlikli kuramsal çalışmalar makale sınırları dışında tutulmuştur.

⁶ Jacques Derrida ve Gianni Vattimo, *Din*, 35.

⁷ Guglielmo Barucci, ve Francesco Spera, *Dante*, 57.

dair araştırmaları ile de ön plana çıkan Halikarnas Balıkcısı'nın aktardığı üzere:

Kimileri laik sözünü dinsiz anlamına alırlar. Oysa “laik” sözü “papaz” sözünün tam karşılığıdır. Papazlık olmasaydı laiklik olmazdı. Laik sözü Latince laicus (layikos) ve Helencede de halk anlamına gelen “Laos” sözündendir. “Laik”, papaz olmayan ve halktan olan demektir. Papaz takımına genel olarak “klerje” ya da “eklesiyastik” denir ki bu kilise mensubu icazetli papaz takımı demektir.⁸

Bu durum da bizleri öncelikli olarak dile dair birkaç noktayı belirlemeye iter. Dante Alighieri'nin bu eseri Latince olarak kaleme alınmış olmakla beraber, kullanılan dil oldukça seçkin ve detaylıdır. Floransalı şairin eserinin hitap ettiği kitle göz önüne alındığında, -aristokrat sınıfa dahil olanlar, eğitilmiş kişiler ve Kilise mensupları gibi- kullanılan Latince, Dante'nin nesrinin zirvelerinden biridir. Hatta Dante'nin bu eserinin farklı kopyalarından, farklı anlamların üretildiği baskılar mevcuttur. Bazen bir tek kelimenin yazılışı bile anlam dizgesinin bozulmasına yol açmaktadır. Felsefi bir tartışma metni niteliğiyle, dilin tüm inceliklerini kullanan ve hatta dilin sınırlarını zorlayan bir düşün adamı olarak Dante Alighieri'nin tercih ettiği kelimelerin, tesadüfi veya yalnızca cümle yapısına uyan kelimeler değil, aksine oldukça bilinçli ve konunun en girift noktalarını bile açıklamasına imkân veren tercihler olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu da bizlere göstermektedir ki Alighieri kavramlardan ve kavramlara dayanan teorik düşüncelerden ziyade, uygulamaya yönelik anlatımlar ile örneklendirmeler üzerinden konunun derinliklerine inmektedir. Diğer yandan kavramları ön plana koymayan Dante, tartışma yöntemini mutlak ve sarsılmaz bir zemine oturtmaya gayret eder ve kendisi için bir otorite olarak gördüğü Aristoteles'e ve özellikle onun *Nikomakhos'a Etik* eserine yaslanır.⁹

Nitekim, burada mevcut olan alelade bir şekilde karşıtlıklar dünyası değildir. Özetle bir yanda imparator öte yanda papa diyalektiğinden söz edilemez. Zira bu kısıtlı anlayış Jacques Derrida'nın da ifade ettiği şekliyle din-aydınlanma diyalektiği basit ve yüzeyseldir.¹⁰ Bu yüzeysellik de ne bugünün ne de geçmişin dünyasını anlamayı sağlar. Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da tüm bir Ortaçağ'ı etkileyen en görkemli kavramlardan biri olarak *religio*'nun Dante tarafından bu eserde neredeyse hiç kullanılmamış olmasıdır. Kökeni ve yapısı itibarıyla tartışmalara konu olan bir kavram olarak *religio* Floransalı şairin fikirlerinin temel çıkış noktasını oluşturmaz.

⁸ Halikarnas Balıkcısı, *Düşün Yazıları*, 113.

⁹ Öyle ki, Dante sadece Aristoteles'in değil, Aquino'lu Thomas gibi bir âlimin de felsefesine ve ahlak anlayışına yaslanır.

¹⁰ Derrida ve Vattimo, *Din*, 36.

Öncelikle Derrida'nın belirttiği üzere kavrama dair şu satırlara değinmek yerinde olacaktır:

Etimolojilerden yola çıkıldığına emin olalım. Bunun en iyi örneği *religio*'nun olası iki kökenbilgisel kaynağı hakkındaki tartışmadır: a) "legere'den ("derlemek bir araya getirmek") relegere: W. Otto'ya, J.-B. Hoffmann'a, Benveniste'e kadar süregelen Cicero geleneği; b) *ligare*'den (bağlamak, bağ kurmak) *religare*. Bu gelenek de Lactantius'tan, Tertulianus'tan Kobbert'ten, Ernout-Meillet, Pauly-Wissowa uzanır gibidir.¹¹

Kökene dair bu tartışmalara dönemin önemli entelektüel figürlerinden Dante'nin de aşına olduğu düşünülebilir. Bu durumun göstergesi olarak da tüm bir çağın başat unsuru olan *religio*'yu Dante Alighieri ebedi mevcudiyetin tezahürü olarak algılar ve kavramı tartışmaya açmaz. Şairi asıl ilgilendiren bu ana kavrama bağlı olarak politik, diplomatik, sosyal ve özellikle de ekonomik ilişkilerin hem Kilise hem de İmparatorluk tarafından şekillendirilmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda dil mefhumu özel bir yer tutar. Alıntıda da görüldüğü üzere dile yönelik bir analiz aynı zamanda *dinin* Dante'nin düşünce dünyasındaki amacını da belirler. Neticede, doğal olarak dil ve etrafında gelişen anlam evrenini irdelerken, Dante'yi bu tercihlere yönelten ve düşüncelerini şekillendiren iki başat unsur önem kazanmaktadır: Siyasi yaşam ve sürgün deneyimi.

2. Dante: "Priore" ve Sürgün

Floransalı şair Dante Alighieri'nin çalkantılı yaşamının en belirleyici unsurlarından ilki, "priore" olarak görev yapması, diğer bir deyişle aktif bir şekilde politikanın içinde yer alarak şehir yönetiminde söz sahibi olmasıdır. İkincisiyse Dante'nin bu aktif yaşantının, zıtlıklar ve zorluklarla dolu bir mücadelenin sonucunda sürgüne gönderilmesidir.

Dante Alighieri'nin yaşadığı dönemde özelde Floransa'yı, genelde ise Kutsal Roma İmparatoru ile papa arasındaki mücadeleyi anlamak için şehrin tarihini göz önünde tutmak gerekir. Bu hususta bir tarih ve olay öne çıkmaktadır: 1266 yılı, Benevento Savaşı,¹² On üçüncü yüzyıl İtalyan yarımadasının hem kültürel hem de siyasi açıdan kaderini belirler.

Nitekim, Ortaçağ'da Guelfolar ve Ghibellinolar arası mücadele İtalyan yarımadasının değişmez geleneğidir¹³. Savaşın ardından Ghibellinolar

¹¹ Derrida ve Vattimo, *Din*, 42, 43.

¹² Benevento Savaşı ve İtalyan tarihindeki yeri için bkz. Christopher Duggan. *İtalya'nın Kısa Tarihi*, 171.

¹³ Guelfo, Ortaçağ İtalyasında Papalık yanlısı hizip; Ghibellino, Ortaçağ İtalyasında İmparatorluk yanlısı hizip olarak bilinmektedir. Guelfo ve Ghibellino, İtalyan Ortaçağ dünyasında iki karşıt hizbi ifade etmektedir. Guelfo isminin kökeni XII. yüzyılın başlarına, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtı için mücadele eden Welf ailesine uzanır. Ghibellino ismi ise Welf ailesine karşı taht mücadelesi

şehirden sürgün edilir ve şehrin tüm yönetimi Guelfoların eline kalır. Lakin doğal olarak kazananlar da kendi aralarında bir mücadeleye tutuşurlar ve Bianchi (Beyazlar) ve Neri (Siyahlar) olmak üzere iki farklı gruba ayrılırlar.¹⁴

Siyahlar, papa destekçisiyken, Beyazlar dinî konularda papanın otoritesini tanımakla beraber, siyaset gibi dünyevi işlerde imparatorun destekçisiydiler. Bu iki karşıt kutup sadece Floransa özelinde değil, İtalyan yarımadasında da karşı karşıyadır. İmparatorun İtalya üzerindeki etkisiz ve ilgisiz politikalarından istifade eden dönemin papası VIII. Bonifacio Kilise Devleti'nin etkinlik alanını genişletmeyi ve Toscana'yı da kendi egemenlik alanına dahil etmeyi istemektedir.

Öyle ki Dante Alighieri'nin bir *priore* olarak uğraşması gereken başlıca iki sorun vardır: Papalık Devleti'nin bozmaya çalıştığı iç huzur ve dışa karşı komünün bağımsızlığını korumak.¹⁵ Bu nedenlerdendir ki komünün bağımsızlığını destekleyen Beyazların tarafına yönelir Floransalı şair, zira Siyahlar açıkça papadan taraf olmaktadır. Lakin tüm bu çatışma ortamında, Fransa Kralı Güzel Filip'in kardeşi Carlo di Valois Floransa'ya papalık temsilcisi olarak çatışmalara son verilmesine yardımcı olması için gönderilir. Carlo di Valois, çatışmalara son verir ancak bunu Siyahların desteğiyle Papalık Devleti adına yönetimi ele geçirerek yapar ve böylelikle Dante Alighieri'nin tüm yaşantısını değiştirecek, eşsiz eseri *Divina Commedia*'ya (İlahi Komediya) ilham kaynağı olacak sürgün hayatı başlar.

Öyle ki Dante Alighieri elli altı yıllık yaşantısının on dokuz yılını, vatani Floransa'dan uzakta sürgünde geçirmiştir.¹⁶ Her ne kadar burada politik yaşantı ve sürgün gibi iki farklı unsurdan bahsediyor olsak da aslında söz konusu olan tek bir olgudur: Dante'nin Alighieri'nin düşünceleri dolayısıyla görevden alınması, bir başka ifadeyle Floransalı şairin düşüncelerini savunmak uğruna en sevdiklerinden ve vatanından sürgün edilmeyi göze almasıdır. İnsan yaşantısı açısından travmatik ancak edebî-düşünsel açıdan esinleyici olarak nitelendirilebilecek tüm bu olayların merkezinde, Dante'nin yaşadığı dönemde Floransa'nın iki karşıt grubun mücadelesine sahne olması yatmaktadır: Bir yanda Papalık yanlıları "Guelfo" fraksiyonu, öte yanda İmparatorluk yanlıları "Ghibellino" fraksiyonu. Bu ana ayrıma ek olarak, "Guelfo" da kendi içinde iki farklı fraksiyona ayrılmıştır: Daha az Papa daha

veren Hohenstaufen ailesine ve bu ailenin hakimiyeti altında bulunan Waiblingen şatosuna dayanır. Öyle ki Almanca sözcüklerin bozulmasından doğan bir İtalyancalaştırma söz konusudur. Bu iki terimin İtalyan tarihine ve edebiyatına girişi ise II. Federico (bilinen ismiyle II. Friedrich) dönemine ve II. Federico ve Papalık arasındaki egemenlik mücadelesine denk düşer. Ayrıntılı bilgi için bkz Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, 36.

¹⁴ Süheyla Öncel, *İtalyan Edebiyatı Tarihi I*, 36.

¹⁵ Öncel, *İtalyan Edebiyatı Tarihi I*, 36.

¹⁶ Dante'nin sürgün deneyimine ilişkin olarak bkz: Bülent Ayyıldız, "Dante Alighieri ve Sürgün".

çok İmparator yanlısı olan “Beyaz Guelfo” ile daha çok Papa daha az İmparator yanlısı olan “Siyah Guelfo”. Ancak Dante Alighieri’nin fikirlerini şekillendiren sadece şahsen tanıklık ettiği, gelip geçici dönemsel olaylar değildir: Zira Papalık-İmparatorluk mücadelesinin kökenleri İtalyan yarımadasında ve Avrupa’da çok daha eskilere dayanmaktadır.¹⁷

Dante’nin dönemine etkisi bariz olan bir isim ise 1075-1084 yılları arasında papalık yapan Papa Gregorio VII ve onun evrensel bir Hristiyan toplumu yaratmak ve böylelikle Papalık’ın etkisini tüm dünyada etkin kılarak, dünyevi hakimiyeti ele geçirmek üzerine şekillenen düşünceleridir.¹⁸ Papa Gregorio VII’nin yayınladığı *Dictatus Papae* (1075) bu sürece önemli etki eder. Böylelikle dünyanın tüm insanlarını tek bir politika, tek bir din, tek bir entelektüel anlayış ve tek bir ülkü etrafında Papa’nın yönetiminde bir araya getirmek niyetindedir.

Daha sonrasında ise, Papa Gregorio VII’nin açtığı yolda uhrevi hakimiyetine, diğer bir deyişle Kilise’nin hâkimiyetine dair Dante’nin yaşadığı dönemde çok daha önemli bir gelişme yaşanır: *Unam Sanctum (Ecclesiam)*. Papa Bonifacio VIII’in 1302 yılında ilan ettiği bu fermana göre Kilise hem dünyevi hem de uhrevi gücün tek sahibidir. Hem dünyevi gücü hem de uhrevi gücü sağlayacak olan kılıç, Hz. İsa’nın havarilerinin mirasçısı ve uygulayıcısı olan papaların hakimiyetidir. *Unam Sanctum (Ecclesiam)* ile birlikte, *De Monarchia*’yı ve Dante’nin laiklik düşüncesini açımlayan bir başka kavram da *argumentum unitatist*’tir. Dante’nin bu kavram etrafındaki gelgitleri ve dalgalanmaları, eserin anlatı ritmini de meydana getirmektedir. Öyle ki bu kavrama ilişkin olarak eserin ilk bölümünde imparatorluk inisiyatifinde bir yüksek yargı ve yasalar bütünü sunar, böylelikle dinî yasaların¹⁹ karşısına dünyevi bir yasama gücü kurgular.²⁰ Bu hususta en önemli belirteç, Dante’nin *reductio ad unum* (bir ilkeye indirgeme/teke indirgeme) kavramına, -özellikle dünyevi ve uhrevi yasaların karşılaştırılması olarak,- karşı çıkmasıdır. Bu aşamada denebilir ki, *reductio ad unum* ilkesi bir yandan karmaşık sorunlara olası çözümler sunma imkanına sahipken, diğer yandan Dante düşüncesinde indirgemeci (yine aynı kökenden hareketle *reductionist*) olduğu ve konunun diğer önemli boyutlarını göz ardı etme riski taşıdığı için de eleştirilmiştir. Dante’nin çözümü ise *hâkimiyet* kavramına dair bir sorgulama üzerinden ilerler.

¹⁷ Bu konuya ilişkin olarak oldukça detaylı ve kapsamlı bir çalışma için bkz: İzzet Mert Ertan, “Bir Ortaçağ Düşünürü Olarak Dante’nin *De Monarchia*’sında Siyasi Düşünce.”

¹⁸ Derek Davis, “Seeds of the Secular State: Dante’s Political Philosophy as Seen in the ‘De Monarchia,’” 331.

¹⁹ Hiç şüphesiz Dante’nin kişisel yaşamını etkileyen ve sürgüne mahkûm eden din temelli yargıya karşı bir denge unsuru düşünür Dante.

²⁰ Passerin, *Dante politico e altri saggi*, 83.

3. *De Monarchia*: Kilise ve Devlet veya Uhrevi ve Dünyevi Hakimiyet

Dante'nin bu çalışmaya da temel teşkil eden eseri *De Monarchia*'nın yazılış tarihine ilişkin çok sayıda tartışma ve araştırma mevcuttur. Bu yazım sürecinin genellikle Bruno Nardi'nin işaret ettiği 1308 yılından, P.G. Ricci'nin işaret ettiği 1317 yılına değin uzandığını belirtmek gerekir.²¹ Yazılma ve tamamlanma tarihi kesin olarak belli değildir; bazı eleştirmenlere göre *Convivio*'nun ardından, bazı araştırmacılara göre de Dante yaşamının son yıllarında bu denemeyi kaleme almıştır²². Dolayısıyla, tam bir tarih belirlenmesine ilişkin tartışmalar oldukça fazla sayıdadır.²³ Floransalı şairin sürgüne gönderilme tarihinin 1301 yılı olduğu göz önüne alındığında, şairin bu felsefi denemeyi kaleme almadan önce uzun bir süre gözlem yapma ve toplumun, siyasetin, yönetici sınıfın ve Kilise'nin arasında var olan ilişkileri inceleme fırsatı yakaladığını söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, Dante Alighieri dönemin en önemli sorunlarından biri olan Kilise-İmparatorluk mücadelesini sıcağı sıcağına irdeleyerek, kendi çağı için oldukça cesur bir yaklaşım sergilemiştir. *De Monarchia*, en basit ifadesiyle Floransalı şairin imparator-papa mücadelesine dair politik düşüncelerini derli toplu bir şekilde aktardığı eseridir.

Eserin yazılış dönemi ile ilgili bir başka dikkat çekici unsur da Ortaçağ ve Rönesans arasında bir geçiş döneminin ürünü olmasıdır: Bir başka ifadeyle Ortaçağ aydınlığının bir ürünü olarak okuru kucaklamasıdır.²⁴ Tüm bu çalkantılı sosyal ve politik yaşamın sonucunda Dante'nin ulaştığı nokta, insanlığın bir kaos, derin bir yozlaşma, neredeyse bir yok oluş yaşadığı fikridir. Ancak bu kötüye gidişin ve olumsuz tablonun nedeni yalnızca bir monarşi veya imparator eksikliği değildir.²⁵ Söz konusu negatif durumları meydana getiren başat unsur dinsel/uhrevi güç ile seküler/dünyevi gücün birbirine karışması ve birinin diğeri üzerinde, karşısındakine önem vermeden, sınırsız bir hâkimiyet kurma arzusudur.

Öyle ki Dante'nin yaşadığı dönemde Floransa'da pek çok kişi Katolik Kilisesi'nin dünyevi mevcudiyetini artırması ve siyasi işlere müdahil olarak Kutsal Kitap'ın ilkelerine karşı gelmesinden dolayı yaşanan gerilimden

²¹ Claudia Di Fonzo, "Dante tra diritto, letteratura e politica," 5.

²² Emiliano Bertin, *Dante*, 82.

²³ *De Monarchia*'nın yazılış tarihine ilişkin başlıca tartışmalar için bkz: Luigi Chiappelli, "Sulla Età Del De Monarchia"; Giovanni Di Giannatale, "Per Una Prospettiva Della 'Monarchia' Di Dante: Appunti E Problemi"; Dante, Alighieri, "Monarchia" a cura di Bruno Nardi, 275.

²⁴ Dante'nin geçiş dönemi düşünürü olmasına ve hem Ortaçağ hem de Rönesans ile olan bağına dair bilgilendirici bir çalışma olarak bkz: Armağan Öztürk, "Janus Dante: Ortaçağın Aydınlığı Yeniçağın Karanlığı.

²⁵ Arrigo Solmi, "Stato e chiesa nel pensiero di Dante," 51.

rahatsızdır.²⁶ Burada söz konusu olan tüm bir Ortaçağ'ı şekillendiren bir mücadele olarak, *auctoritas-potestas* göze çarpmaktadır.²⁷ *Auctoritas* kavramına genel bir bakışla, Dante'nin, bir kişinin ya da kurumun sahip olduğu manevi etki, saygınlık ve bilgelik kaynaklı otoriteleri ifade ettiğini söylemek yanlış olmaz. Öte yandan, *potestas* kavramı ile de bir kişinin veya kurumun yasal ve fiilî olarak kullanabildiği, yönetme gücünü işaret etmektedir. Bu iki kavram arasındaki gerilim, Ortaçağ'da özellikle Kilise'de vücut bulan *auctoritas* ile imparatorluk bünyesinde mevcudiyet kazanan *potestas* arasındaki mücadeleyi de şekillendirmiştir.²⁸

Dante'nin bu mücadeleye yaklaşımı, sıklıkla tarihselci bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Floransalı düşünürün bakış açısı esas olarak yalın bir tarihsel inceleme, bir siyaset felsefesi veya *İlahi Komedya*'da olduğu şekliyle insanı/yaşamı merkeze alan bir kullanım kılavuzu değildir. *De Monarchia*'nın göz ardı edilmiş yönlerinden biri dilbilimsel ve anlambilimsel açıdan mevcut duruma dair halkın düşüncelerini, (kimi zamanda özelemleri, tıpkı barış arzusu ve evrensel iyi kavramı gibi), meydana koyan bir eser olmasıdır. Bu nitelikleri ile *De Monarchia*'nın yapısına ve içeriğine bakıldığında, Dante eserinde aşağıdaki alıntıda da görüleceği üzere üç temel soruya cevap aramaktadır³⁰; Bu içerik üzerinde üretilen fikirler eserin temelini oluştururken, yapısal açıdan bakıldığında *De Monarchia*, üç farklı bölümden oluşmaktadır. Alighieri bu eserin ele aldığı üç temel soruyu şu şekilde sıralar:

Ve şimdi görülüyor ki kendim için hazırladığım ereğe vardım; zira incelememizin ilk sorusunu, yani dünyanın refahı için hükümdarlık

²⁶ George Dameron. "Church and Orthodoxy." 85.

²⁷ Bu konuya ilişkin olarak siyasi tarihi ele alan bir çalışma için bkz: Ateş Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi 2*, 26.

²⁸ *Auctoritas* ve *Potestas* kavramlarına dair literatür oldukça geniştir. Kavramların antik Roma'ya değin uzanan kökenleri özelde pek çok okumayı ve yorumlamayı mümkün kılmaktadır. Dante'nin edebiyat anlayışı çerçevesinde şekillenen felsefe ve siyaset düşünceleri için bu noktada, Cemal Bali Akal'ın *Yasa ve Kılıç* eserinde işaret ettiği üzere "auctoritas"ı "Papa'nın, diğer bir deyişle Kilise'nin otoritesi", "potestas"ı ise, "kralın gücü/yetkisi" olarak ele almak yerinde olacaktır. Böylelikle *auctoritas-potestas* temelinde ilerleyen çatışma, Papa-İmparator mücadelesini işaret eder hâle gelmektedir. Nitekim, göz önünde tutulması gereken bir diğer husus da Ağaoğulları ve Köker'in de aktardığı üzere "Auctoritas yönetimin ilkesidir, nihai ve bağlayıcı karar alma yetkisidir. Potestas ise iktidarı kullanma biçimidir. O hâlde auctoritas potestas'ı belirler" durumudur. Ağaoğulları ve Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 144. Konuya ilişkin detaylı ve açıklayıcı bilgiler için bkz: Cotrell, A. "Auctortas and Potestas: A Reevaluation of the Correspondence of Gelasius on Papal-Imperial Relations"; A. di Bello, "'Auctoritas' e 'Potestas' come termini chiave nell'edificazione della monarchia pontificia medievale. Un tentativo di analisi semantica."; L. T. Şalap, "Ambrosius'un Mektuplarında Auctoritas ve Potestas". Ayrıca konuya dair Türkçe literatürdeki önemli çalışmalardan biri olarak bkz: F. Ertugay "Potestas ve Populus Arasındaki Mesafe Daralırken Auctoritas'ı Yeniden Ele Almak".

²⁹ Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi 2*, 26.

³⁰ Barucci, ve Francesco, *Dante*, 59.

makamının gerekli olup olmadığını [...]: Bununla birlikte incelememizin ikinci noktası: yani Romalıların imparatorluğu hakkıyla elde edip etmedikleri; ve araştırmamızın son noktası: yani hükümdarın yetkesinin doğrudan Tanrıdan mı yoksa başka birinden mi geldiği sorusu.³¹

Floransalı şair eser boyunca bu üç soruya, hatta sorunsala, düşünsel ve tatmin edici bir cevap arayışındadır. Ancak bu arayışında yalnız değildir: Kutsal Kitap'ın yanı sıra Aristoteles, Cicero, Titus Livius ve Vergilius gibi antikitenin önemli filozoflarının fikirleri etrafında eseri şekillenir.³² Aquino'lu Thomas, Augustinus ve Boethius gibi filozoflara başvururken, öte yanda Vergilius, Lucretius ve Statius gibi isimler ile Roma tarihi kroniklerine de eğilir.³³ Dante'nin eserinde sıklıkla karşılaşacağımız bu iki farklı anlayış oldukça karmaşık bir yapıyı ortaya koymaktadır: Dante, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal olayları hakkındaki bilgilerini, bu olaylara ilişkin Hristiyan yorumu vasıtasıyla irdelemektedir. *De Monarchia*'nın uyguladığı çift düzlemli, tarihsel ve teolojik incelemenin kökenleri de burada yatmaktadır.³⁴ Öyle ki Dante'nin skolastik düşünceye yönelik tarihselci bir anlayış benimsediğini söylemek yanlış olmaz.

Tüm bu isimleri göz önüne aldığımızda Prue Shaw'un altını çizdiği üzere, Dante Alighieri'nin *De Monarchia* eserinin bağlayıcı ve birleştirici unsuru *metinlerarası* oluşudur.³⁵ Ancak Dante'nin *metinlerarası* olarak nitelendirilmesi bugünkü anlamıyla alan kısıtlamasını veya edebî bir alanın kesin kurallar ile belirlenmesini değil, aksine felsefeler arası bir düşün sisteminin ve farklı sorgulama yöntemlerinin bir arada olmasını anlatır. Dante'nin burada skolastik siyaset teorisine ve dönemin hakim din bilgisi anlayışına katkısı, -hatta tepkisi-, Roma tarihinin detaylı bir okumasını sunmasında yatar: Roma kültürünü bir referans noktası olarak kabul eder³⁶ Zira Roma kültürünü şekillendiren unsur, -Dante tarihten ziyade ahlak anlayışını değerlendirir,- *ortak iyi* anlayışıdır. Bu *ortak iyi* düşüncesi de özgür irade ve *pax universalis*'in (evrensel barış) birleşiminden meydana gelmektedir. Kaldı ki Dante'de söz konusu bir neden-sonuç ilişkisi değil, bir karşılıklı etkileşimdir, diğer bir deyişle bu unsurların biri diğerini tamamlar. Bu felsefeler arası yaklaşımın da alegorik, sembolik, dilbilgisel, hatta anlambilimsel farklı okumalarının bizi ulaştıracağı meselenin özünü Dante Alighieri, *De Monarchia*'nın III. Kitap, I. Bölümünde şu şekilde anlatır:

³¹ Dante Alighieri, *Monarşi*, 188.

³² Davis, "Seeds of the Secular State," 336.

³³ Dante'nin bu isimler ile ilişkisi için bkz: Ayyıldız, "Bir Kanon Oluşturmak: Dante Alighieri," 211-225.

³⁴ Arrigo Solmi, "Stato e chiesa nel pensiero di Dante," 21.

³⁵ Alighieri, *Monarşi*, 41.

³⁶ Uslu, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi 2*, 28.

Mevcut soru, o halde, Roma Papası ve Roma Prensi olan “iki büyük ışık” hakkındadır; ve meselemiz hakkıyla dünyanın hükümdarı olan Roma hükümdarının yetkesinin ikinci kitapta kanıtlandığı gibi, doğrudan Tanrıdan mı çıktığı yoksa cennetin krallığına girişin anahtarını elinde tutan Tanrının bir vekilinden mi -ki bununla Petrus’un halefini kastediyorum- kaynaklandığı sorusudur.³⁷

İşte bu noktada, özün belirlenmesinin ardından halka halka ilerleyen dalgalanmaları görmek olasıdır. İlk dalgalanma, yani Birinci Kitap, insanoğlunun iyiliği ve geleceği için evrensel bir imparatorluğun elzem olduğu fikrini işler. Dante’ye göre, *pax universalis*), insanın nihai amacıdır ve insanoğlunun bu nihai amaca ulaşma çabası Dante’nin politik fikirlerinin özünü oluşturur.³⁸ Böylece ideal bir monarşi/imparator fikrinin doğuşu, Floransalı şair Alighieri’nin nazarında evrensel barışın sağlanması için yegane yoldur.³⁹ Ancak *pax universalis*in amacı, yalnızca dünyevi iyi bir yönetim veya günümüzde (kısmen bireysel yoruma dayalı olarak) anlaşıldığı şekliyle, alelade bir şekilde din-devlet ayrımı, kilise-seküler ayrımı değildir; esas nokta her iki unsur içerisinde de yeni yeni doğmakta olan Hümanist fikrin ve yönelimin başat ögesi olan, özgür iradenin ve bireysel karar verebilme yetisinin ve özgürlüğünün vurgulanmasıdır. Neticede, dünya üzerindeki insanların varoluş amacı, ister bireysel ister kolektif olsun, entelektüel potansiyelin ortaya çıkarılması, bir başka ifadeyle bilgi arayışıdır.⁴⁰ Bu fikrin edebî alanda yansımaları ise *İlahi Komedya*’nın şu dizelerinde görebiliriz:

Aslınızı düşünün isterseniz,
hayvanlar gibi yaşamak için dünyaya gelmediniz,
erdem ve bilgi peşinde koşmak göreviniz.⁴¹

İkinci dalgalanma, yani halkalanmaların daha geniş olan İkinci Kitap, Dante’nin özü itibarıyla evrensel imparatorluk fikri için yegane başarılı örnek kabul ettiği Roma İmparatorluğu’nun incelenmesidir. Dante Alighieri bu bölümde bir kez daha düalistelere başvurur: Tarihsel ve teolojik.⁴² Bu iki farklı alanın irdelenmesiyle Roma İmparatorluğu’nun Floransalı düşünürün gözündeki biricikliği vurgulanır: Hem dünyevi hem de uhrevi hâkimiyet için Roma İmparatorluğu’nu en iyi örnek olarak görmesi sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla, *De Monarchia*’da Dante Alighieri Roma İmparatorluğu’nun

³⁷ Alighieri, *Monarşi*, 146.

³⁸ Antonio Toscano, “Dante: Il Discorso Aristotelico nella Monarchia,” 140.

³⁹ Toscano, “Dante: Il Discorso Aristotelico nella Monarchia,” 140.

⁴⁰ Davis, “Seeds of the Secular State,” 336.

⁴¹ Alighieri, *İlahi Komedya*, 258.

⁴² Davis, “Seeds of the Secular State,” 338.

hakimiyetini erdemli bir politika gütmesine bağlar.⁴³ Birinci ve İkinci Kitap *De Monarchia*'nın tartışma zemini olarak tanımlanır. Asıl vurucu etki ve yenilikçi fikrin ortaya atıldığı ve uygulamaya dönük tarihsel-dinsel referanslar bağlamıyla irdelendiği bölüm, Üçüncü Kitap'tır. İlk iki bölüm "laiklik" fikrine dair teorilerin bir girizgâhı olarak düşünülebilir ve Dante bir senteze ulaşmaya gayret eder. Üçüncü bölüm ise bir çözüm önerisidir.

Burada dikkatle irdelenmesi gereken bir diğer/başka unsur da Kilise'nin bu gücüne, -hem dünyevi hem de uhrevi,- dair Dante Alighieri'nin ortaya koyduğu argümanlardır. Floransalı şair tüm argümanları belirli bir düzen içinde bir araya getirdiği Üçüncü Kitap, Dokuzuncu Bölüm'de (İki Kılıç İddiası) Kilise'nin, diğer bir deyişle Papalık Devleti'nin hâkimiyetinin kökenini şu satırlarda açıklar:

Aynı zamanda Luka'da, Petrus'un İsa'ya söylediği şu sözleri alıyorlar: "İşte burada iki kılıç var". Ve bu iki kılıçla, sözünü ettiğimiz ve Petrus'un nerede olursa olsun hazır bulunduğunu (yani ona ait olduğunu) söylediği iki gücün anlaşılması gerektiğini düşünüyorlar; ve bundan bu iki gücün, yetkeleri söz konusu olduğu kadarıyla, Petrus'un halefine ait olduğunu savunuyorlar.⁴⁴

İki kılıç fikrini Kitab-ı Mukaddes'in Yaratılış bölümünden devşiren Dante, sonrasında kendi felsefesi çerçevesinde kavramın figüratif anlamını genişleterek, iki güneş/iki ışık fikrini ortaya koyar. Zira Dante'nin vurgulamak istediği, birbirine hiyerarşik bir düzende hâkimiyet sağlamayan iki düzen sağlayıcı fikridir. Dante'nin *iki kılıç* teorisini, Kilise'nin veya *religionun* üstünlüğü için değil, *ortak iyi* sağlanması için mevcut olması gereken bir dengeleyici unsuru olarak okumak gerekir. Buna ek olarak, Floransalı şair sorunun kökenlerine ilişkin bir başka örnek daha verir. İlk örnekte gördüğümüz Petrus ve Kutsal Kitap kökenli aktarıma ilaveten, daha dünyevi bir örnek üzerinden de ilerler: *Donatio Constantini*.⁴⁵

Bu ifade ile kastedilen olay, Constantinus'un milattan sonra henüz dördüncü yüzyılda başkentini Bizans'a taşımasının ardından, topraklarının batıda kalan bölümünü Kilise'ye bağışlamasıdır. Söz konusu bağışı kabul ederek zenginleşen ve dünyevi yönetim arzusuna ilk adım atan papanın da Papa I. Silvestro olduğu düşünülmektedir.⁴⁶ Bu olayın ardından uhrevi ve dünyevi olanın maddi hırs etrafında şekillenen mücadelesi baş gösterir. Zira

⁴³ Erich Auerbach, *Studi su Dante*, 219.

⁴⁴ Alighieri, *Monarşi*, 165.

⁴⁵ Oldukça kapsamlı bir konu olan, "Donatio Constantini"ye ilişkin olarak birkaç temel çalışma için bkz: C. Matzukis, "The Donation of Constantine: History and Forgery,"; Dabney G. Park, "Dante and the Donation of Constantine.,"; Cary J. Nederman, "Dante's Imperial Road Leads to Constantinople?."

⁴⁶ Bu konuya ilişkin önemli bir çalışma için bkz: Sayime Durmaz, "Konstantin Bağışı Sahtekârlığı ve Lorenzo Valla'nın İfşasına Dair."

Constantinus'un yaptığı bağışı Dante Alighieri iki yönlü olarak eleştirir hem hediye eden hem de hediye alan açısından bir eleştiriye giderek, her iki güç unsurunun da çok temel bir yanlış yaptığını ifade eder, bir başka deyişle hâkimiyet alanlarının birbirine karışması durumu söz konusudur. Floransalı şair için ilk kesişim noktalarından biri *Costantinus Bağışı*'dir. Unutulmamalıdır ki Dante'nin *Cennet*'in 6. kantosunda şiirsel bir yaklaşım ile açıkladığı üzere *Costantinus Bağışı* tartışmalı, hatta toplum ahengini bozan bir girişimdir. Öyle ki *De Monarchia*'da Üçüncü. Kitap, 10. Bölümde aktardığı üzere, *pax universalis* söz konusu olunca, Dante için bu erkin kaynaklanmasını konu eden *Costantinus Bağışı* eleştirel bir okumayı zorunlu kılar. Dante Alighieri, İmparator ile Kilise arasındaki ilişkinin dengesini değiştiren ve uhrevi/dinsel gücü dünyevi hâkimiyetin bir parçası hâline getiren, Kilise'yi dünyevi işlere sokan başat unsur olarak *Constantinus Bağışı*'na *Cehennem* 19. kantoda'da işaret eder:

*İncil'i yazan, siz çobanları görmüş olmalı,
krallarla suların üstünde
orospuluk eden kadını gördüğünde:
yedi başlı doğmuştu o kadın
ve gücünü on boynuzdan almıştı
kocasını erdemi benimsedikçe.
Altınla gümüşü tanrı yaptınız kendinize;
putatapardan farkınız,
bir yerine yüz puta tapmanız.
Ey Constantinus, mezhep değiştirmen değil ama,
zengin olan ilk papanın aldığı drahoma
nice kötülüğün anası oldu!⁴⁷*

Söz konusu bağış meselesini bir başlangıç unsuru olarak kabul ederken, öte yandan kurucu değerlere bir göndermede bulunan Floransalı şair, bir anlamda geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman arasında bir sacayağı oluşturur. Öyle ki Constantinus'un bağışı ile ilgili *De Monarchia*'nın Üçüncü Kitap, Onuncu Bölüm'de Kilise'nin hâkimiyetinin dünyevi işleri terk etmesine dair Kutsal Kitap kökenli şu kelimeleri kaleme alır: "Kuşağınıza altın, gümüş ya da bakır para koymayın."⁴⁸

De Monarchia Üçüncü. Kitap'ta Dante'nin imparatorluk fikrinin yapısı ve kökenine dair sunduğu bilgi oldukça ilginçtir. Her şeyden önce dünya barışının sağlanabilmesi için imparatorluk/monarşi bir mecburiyettir. Tüm

⁴⁷ Alighieri, *İlahi Komedya*, 167, 168.

⁴⁸ Alighieri, *Monarşi*, 173.

açıklamalar bu ilk kabul ve koşullandırma üzerine bina edilir. Ayrıca, şairin düşüncesine göre imparatorluk dolaylı ve doğrudan yollarla herhangi bir şekilde Kilise'nin mevcudiyetinden kaynaklanmaz, aksine doğrudan Tanrı'dan kaynaklanmaktadır.⁴⁹ Bu düşünce de kilise ve seküler devleti eş değer kılmakta ve ikisinin hâkimiyet alanını ayırmaktadır. Uhrevi hâkimiyet ve dünyevi hâkimiyet alanlarının temel farklılığı, bu hâkimiyet alanlarının farklı doğasından kaynaklanmaktadır: bir yanda *ambitus paternitatis* Papalık, öte yanda *ambitus dominationis* ise İmparator kontrolünde olmalıdır.⁵⁰

Bu noktada Dante'nin *iki ilahi ışık* olarak işaret ettiği ve *Yaratılış*'ı kaynak alan düşüncesinin unsurları olan Güneş ve Ay'a değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar Güneş ve Ay birbirine bağlı görünse de yaratılış olarak birbirlerinden ayırırlar. Daha açık bir ifadeyle, Dante'nin felsefesine göre ne Güneş Ay'ın yaratılış nedenidir ne de Ay, Güneş'in mevcudiyetinin olmazsa olmaz koşuludur. Bu nedenle işleyişleri ve nihai amaçları farklıdır. Ancak Floransalı şairin gözünde birini diğerine bağlayan nokta hem dünyevi işleyişi ve doğayı hem de kozmosu ilgilendiren bir gerçekliğe dayanır: Güneş ışığı Ay'ın işini/işleyişini daha etkin ve daha iyi bir şekilde yerine getirmesine olanak tanır.⁵¹

Dante Alighieri'nin iki farklı güneş ve buna bağlı olarak sunduğu iki farklı hâkimiyet alanı, dünyevi ve göksel, temelini Augustinus'un düşüncelerinde bulur. Zira Augustinus için dünya ve tüm yaratılış dünyevi şehir ve Tanrı şehri, yani göksel şehir olarak iki karşıt alanı meydana getirir. Bu iki karşıt alan fikri tüm Ortaçağ Hristiyan kültürünü de şekillendiren unsurlardan biridir. Ancak Dante Alighieri bu iki farklı hâkimiyet alanına iki farklı güneş, daha doğru bir ifade ile iki farklı "ışık" gerekliliği fikrini savunur⁵² ve bu savunuyu da Roma İmparatorluğu örneğinde gözlemleriz. Daha önce de belirttiğimiz üzere Dante'nin *De Monarchia* eseri üzerinden bir inceleme yaparken, *İlahi Komedy*'ya atıfta bulunmak neredeyse bir zorunluluk hâline gelir. Zira şairin felsefi, teolojik ve siyasi fikirlerinin en yetkin uygulama alanı *İlahi Komedy*'dir:

Vaktiyle Roma güzel kılmıştı dünyayı,
çünkü iki güneşi vardı, biri dünyanın yolunu,

⁴⁹ Solmi, "Stato e chiesa nel pensiero di Dante," 27.

⁵⁰ Solmi, "Stato e chiesa nel pensiero di Dante," 31.

⁵¹ Bu düalizme ilişkin bkz: Etienne Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, 562.

⁵² "Işık" tercihi önemlidir. Patrizia Castelli'nin Kitab-ı Mukaddes'ten örneklerle işaret ettiği üzere: "Aklın Bir'den aldığı ışıqla parladığı imgesi Hristiyanların o kadar hoşuna gitti ki onu Kelam'ın sonsuz yaratılışından söz etmek için kullandılar. Zaten Kelam'ın kendisi de bazen parlaklığı Bilgelik olan sonsuz ışık olarak (Şap VII, 25-26), bazen de her türlü karanlıktan yoksun ışık olarak (GV I,5) İncil'deki Tanrı imgesini yansıtmaktadır". Bkz: Patrizia Castelli, *Rönesans Estetiği*, 54.

biri Tanrı'nın yolunu aydınlatırdı.
 Ama güneşler söndürdü birbirini;
 kılıç asayla birleşince,
 zoraki birleşme yalnızca kötülük getirdi;
 bir araya gelince, umursamaz oldular birbirlerini; [...] ⁵³

Eserin ana fikri, bir anlamda uhrevi ve dünyevi hâkimiyet karmaşası sorununa çözüm olarak okura sunduğu,, iki güneş -ışık- teorisi çevresinde şekillenir. Bu teori, dünyevi ve uhrevi güçlerin temsilcileri arasında sağlanacak bir denge, - karşılıklı saygıya dayalı bir yönetim ve anlayış-, öngörmektedir. Söz konusu teorinin detaylarına bakılacak olursa, Dante için imparator ve imparatorluğun varlığı, dünyevi işlerin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesini sağlar. Zira dünyevi güç olarak imparatorluk cismani mevcudiyet ile ilgilenmelidir. Diğer yanda ise ruhani ve uhrevi konuların yetkilisi ise Kilise ve onun temsilcisi Papa olmalıdır. Zira kilise insanın ruhu ve ölümden sonraki hayatı ile ilgilenmeli, dünyevi varlığı ve politika, diplomasi, yönetim gibi işleri imparatorluğa bırakmalıdır. Kısacası, dünyevi işlere imparator, uhrevi-ruhani işlere papa hâkim olmalıdır. İşaret edilen bu ayırım, şaire göre insan doğasına ilişkindir: İnsan ruh ve bedenden meydana gelmektedir. Dante insan doğasının çift yönlü yapısına, ruh ve beden ayırımına inanır. Bu da Tanrı'nın yaratımıdır; o nedenle /hâkimiyet de iki farklı yapıdan, iki farklı hâkimiyet alanından oluşmalıdır. Ruh ve beden işleri birbirinden ayrıdır, tıpkı Dante'nin şu sözlerinde görüleceği gibi:

Tanımların yetersiz kaldığı öngörü, böylece kendisine yöneleceğimiz iki erek belirlendi: yani kendi güçlerimizin uygulamasına bağlı olan ve veryüzü cenneti sayılan bu hayattaki mutluluk; ve Tanrının görüşünün (kendi güçlerimizin Tanrının ışığının yardımı olmaksızın bizi yükseltmeyeceği) tadını çıkarmaya dayanan ve göksel cenneti ifade eden ezeli hayattaki mutluluk. İmdi, bu iki çeşit mutluluğa, bunlar farklı amaçları temsil ettiklerinden, farklı araçlarla erişilir. Zira ilkine, karakter ve düşünme erdemlerini hayatımıza katarak felsefe öğretilerini takip ettiğimizde erişiriz ikincisinin ise insan aklını aşan ruhani öğretilerle, teolojik erdemleri yani inancı, umudu ve hayırseverliği hayatımıza katarak, erişiriz. ⁵⁴

Ruhun iyiliği için Papa, bedeninin refahı için de İmparator, iki farklı güneş gibi insanlığı aydınlatmak durumdadır. Bu iki farklı unsurun beraberliği insanı doğru yola yöneltebilecek yegâne araçtır, böylelikle bu dünyada ve öte dünyada, bedeninin ve de ruhun refahı olanaklı hâle gelir. Zira tüm insanlığı

⁵³ Alighieri, *İlahi Komedya*, 405, 406.

⁵⁴ Alighieri, *Monarşi*, 185.

barışa ve mutluluğa götürececek diğer bir deyişe *pax universalis* mümkün kılacak tek yol budur. Dante'nin bu iki farklı hâkimiyet alanı arasındaki ilişkiye dair felsefesinin özü *iş birliği*dir.⁵⁵ Nitekim bu iş birliği insanı ilahi mutluluğa ulaştıracaktır:

“Bu sebepten, insanın iki ereğine denk düşen iki rehber ihtiyacı vardır: ki bunlar, insanlığı, ortaya çıkan hakikatle uyum içinde ezeli yaşama yönlendirecek olan yüce Başrahip ve insanlara felsefi öğretilerle uyum içinde geçici mutluluğa yöneltecek olan imparatordur.”⁵⁶

Dante'nin sunduğu çözümün dikkat çekici yönü, basitlikten uzak, kapsamlı ve uzun vadeli bir sonucu vaat etmesinde yatmaktadır. Zira eser, yalnızca kişisel hırslar, intikam duygusuna ve dönemin politik olaylarının etkisinde kaleme alınmış değildir. *De Monarchia*'nın farkı her şeyin üzerinde tahakküm oluşturan tek ve yegâne bir imparatorluk hâkimiyeti sunmasında yatmaktadır.

Floransalı düşünür için temel unsur karşındaki kuvvete saygı duymak, Kilise ve İmparatorluk adı altında, insan doğasına en uygun şekilde hakimiyet alanları arasında görelî bir özerklik sağlanmasıdır. Bu nedenledir ki *De Monarchia*'nın Üçüncü Kitabını Dante'nin tartışmasının zirvesi olarak görmek yanlış olmaz.⁵⁷ Kaldı ki Dante, imparatorluğun amacının “humana civilatatis” olması gerektiği fikri üzerinde dururken, asıl vurgu “Ecclesia non existente aut non virtuante, Imperium habuit totam suam virtutem (Kilise var olmadığında veya erdemli olmadığında, İmparatorluk tüm gücüne sahipti)” ve “Imperii vero fundamentum ius humanum est (İmparatorluğun gerçek temeli, insandır)” cümlelerinde gözlenir.⁵⁸

Dante'nin bu seküler devlet, bir başka ifadeyle görelî özerklik ve Tanrı'nın önünde Papa-İmparator⁵⁹ eşliğini, -en azından işlev olarak-, dayandırdığı asli unsur sözünü ettiğimiz üzere “özgür irade” kavramıdır. Özellikle Floransalı şairin, *De Monarchia*'da sunduğu düşüncelerinin bir taslağı olarak değerlendirilebilecek olan eseri *Convivio*'da (IV, 9) bu duruma ilişkin benzer tespitlerde bulunduğunu unutmamak gerekir: “Amma velakin Sezar'ın olanı Sezar'a verildiği gibi Tanrı'nın olan da Tanrı'ya verilmelidir.”⁶⁰

⁵⁵ Solmi, “Stato e chiesa nel pensiero di Dante,” 33. Aynı iş birliği, esas olarak insan yaratılışındaki ikiliği ve dengeyi de işaret etmektedir. Aynı denge, önce hümanist dönemde, ardından da Rönesans döneminde güzellik ve estetik anlayışının da başat unsuru olacaktır. Eugenio Garin'in de belirttiği üzere, “Kuşkusuz, uyum ve ölçü, sayı ve düzen, her türlü sanatsal anlatımın da kökünü oluşturmaktadır.” (Garin'den aktaran Castelli, *Rönesans Estetiği*, 23).

⁵⁶ Alighieri, *Monarşi*, 186.

⁵⁷ Passerin, *Dante politico e altri saggi*, 83.

⁵⁸ Aktaran Passerin, *Dante politico e altri saggi*, 84.

⁵⁹ *De Monarchia*'nın ilham noktasını, Dante'nin çağının koşullarında gözlemlediği imparator Arrigo VII ve imparatorluk gücünün otonom ve evrensel değeri meydana getirir.

⁶⁰ Dante Alighieri, *Ziyafet*, 181.

Nitekim, söz konusu fikirlerin ilk tohumları *Convivio*'da atılmışken, zaman içerisinde yaşanan şahsi, dinsel, politik ve diplomatik gelişmelerin sonucu *De Monarchia*'da gözlemlenir.

Derrida'nın işaret ettiği iki farklı anlam yöneliminden yola çıktığımızda bir yanda *relegere*, öte yanda *religare* ayrımına ulaşırız. Ancak Dante'nin bu sözcüğü doğrudan bir başlık veya kavram olarak yer vermemesi, Floransalı şairin yaklaşımına dair ipucu da sunar. *De Monarchia* ve Dante felsefesi düşünüldüğünde, her iki etimolojinin de asli unsur olarak tek bir noktaya bağlandığını söylemek abartı olmaz. Derrida'nın ifadesiyle;

Latin kök içinde religio'nun kökeni aslında hiç bitmeyen itirazlara konu olmuştur. İki okuma ya da iki ders arasında, yani iki ayrı kaynaktan: bir yandan Cicero'nun metinlerin desteğiyle, *relegere*, görünüşe göre anlambilimsel ve kesince açıklanan soy çizgisi: geri dönüp yeniden toparlayarak derlemek, buradan da religio gelir, yani tasalı dikta, saygı, sabır, hatta ar ya da sofuluk ve diğer yanda (Lactantius ya da Tertulianus) *religare*, Benveniste'in dediği gibi "Hristiyanların icat ettikleri" etimoloji, dini bağ'a, tam da zorunluluğa, eklemeliş, yani insanların kendi aralarındaki ve insanlar ile Tanrı arasındaki ödevi yani borca vb. bağlar. [...] ."⁶¹

Yeniden bağlama anlamıyla *pax universalis*in bir kez daha inşa edilmesi, yeniden okuma ise İncil'in ilk kelimelerinin de işaret ettiği üzere, kutsal yazıların yeniden okunması ve değerlendirilmesi olarak düşünüldüğünde, Dante'nin alegorik bir anlatımla tüm eseri bir ayrımın mütevazı bir anlatımı ve zorunlu iş birliği olarak kurguladığı sonucuna da varılabilir.

Sonuç

Vardığımız noktada, Dante'nin anlatımını en sade şekliyle bir düalizm olarak tanımlamak mümkündür: Devlet-Kilise ayrımı. Fikirlerin çıkış noktası bu olmakla birlikte Ortaçağ anlayışında düalizm pek çok düşünürde nihai bir sonuç olmaz. Zira iki uçlu bir cevabın kabul edilmesi hâkimiyet ve yeganelik düşüncesine karşı çıkar. Örneklerde de görüldüğü üzere, Dante, modern kavramları kullanmasa da uhrevi ve dünyevi iktidarın ayrılması, Kilise'nin siyasi işlerden çekilmesi ve devletin kendi varlık amacına, yani *ortak iyiye* hizmet etmesi gerektiği gibi temel prensipleri savunur. Bu fikirler, bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Ortaçağ anlayışında Kilise'ye dair işler söz konusu olduğunda tüm düalizm örneklerinin nihai sonucu, Kilise'nin hâkimiyetidir. İşte bu noktada, yukarıda da işaret ettiğimiz örneklerle Dante Alighieri'nin öncü ve yenilikçi yönünü görmekteyiz. Dante'nin asıl katkısı insanı uhrevi hâkimiyetin baskısından kurtararak, dünyevi işlerin ilerleyişini

⁶¹ Derrida ve Vattimo, *Din*, 44, 45.

bir imparatora, diğer bir deyişle ilahi sıfatlardan ve görevlerden görece ayrılmış bir bireye teslim etmesidir. Ayrıca, kayda değer olan, Dante'nin insan kaderi ve dünyevi yaşantı üzerindeki Kilise tahakkümünü kaldırarak Hümanizm ve Rönesans'a giden yolda bireyi öne çıkarmasıdır.

Nihayetinde, Dante'nin düşüncesi, *pax universalis* kavramı etrafında şekillenir. O, barışın ve düzenin sadece siyasi veya askeri güçle değil, aynı zamanda özgür irade, bilgi arayışı ve entelektüel potansiyelin geliştirilmesiyle mümkün olacağını vurgular. Bu bağlamda, *De Monarchia* sadece bir siyaset felsefesi metni değil, aynı zamanda insanlığın ahlaki ve entelektüel ilerlemesi üzerine bir rehberdir.

Tüm bu nitelikleriyle *De Monarchia* Batı düşünce tarihinde, özellikle felsefi ve politik alanda, seküler devletin bir doğum belgesi olarak kabul görür.⁶² Zira Dante'nin fikirlerinin politik alanlardaki uygulamasına bakıldığında, İtalyan şehir devletlerini Papalık hâkimiyetinden uzaklaştırarak, onları İmparatorluk hakimiyet alanına sokmasıdır. Ancak bu teoloji ve politika arasındaki ayrım, İmparatorluk mevcudiyetinin aşırı kuvvetli olması durumunda şehir devletlerinin hâkimiyetinin ve varlığının tehdit edilmesine dek uzanan bir yolu açar. Dante'nin eksik noktası olan fikirlerinin uygulamadaki zorluk alanı, burada karşımıza çıkar. Bu eksik nokta, Padova'lı düşünür Marsilius'un *Defensor Pacis*'inde sunduğu fikirler ile tamamlanmıştır.⁶³ Diğer bir deyişle her bir şehir devleti ne Papa'nın ne de İmparator'un kontrolü altında olmalıdır. Öyle ki Dante'nin eseri, sonuç olarak Batı düşüncesinde din ve devlet ayrımının kökenlerini anlamak için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu düşünce de hem İtalyan yarımadasında hem de Avrupa'da günümüz modern devlet anlayışına uzanan yolun habercisidir.

Nihayetinde *De Monarchia* Dante'nin sadece bir şair değil, aynı zamanda çağını aşan bir düşünür olduğunu kanıtlamaktadır. Floransalı düşünürün bu yenilikçi fikirleri öylesine derin bir etki yaratır ki, 1327(8) yılında Dominiken rahip Guido Vernani *De Monarchia*'yı acımasızca eleştirdiği *De reprobatione Monarchiae* (Monarşi'nin Reddi Üzerine) başlıklı bir yazı kaleme alır ve Boccaccio'nun aktardığı üzere 1329 yılında Bologna'da meydana *De Monarchia* yakılır.⁶⁴ Bununla beraber, Dante'nin sunmuş olduğu fikirlerin Kilise nezdinde yarattığı etkiyi anlamak için *De Monarchia*'nın 1559 yılında "Index librorum prohibitorum"a (Yasaklı Kitaplar Listesi) dahil edildiğini ve yirminci yüzyıla kadar bu listede kaldığını hatırlamak yeterli olacaktır.

⁶² Davis, "Seeds of the Secular State," 327.

⁶³ Davis, "Seeds of the Secular State," 344.

⁶⁴ Lino Pertile, "Works," 489.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zeka destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir. / The author declared that no AI-assisted technologies were used in the creation of this article.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. ve L. Köker. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Akal, Cemal. *Bali. Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Afa Yayınları, 1991.
- Alighieri, Dante. *İlahi Komedyası*. Çev. Rekin Teksoy. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2002.
- Alighieri, Dante. "Monarchia." A cura di Bruno Nardi. İçinde *Opere Minori-Tomo II*. Milano-Napoli: Riccardo Ricciardi Editore, 1979.
- Alighieri, Dante. *Monarşi*. Çev. Begüm Yiğit. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Auerbach, Erich. *Studi su Dante*. Milano: Feltrinelli, 2012.
- Ayyıldız, Bülent. "Bir Kanon Oluşturmak: Dante Alighieri." *Doğu Batı* 101 (2022): 211-225.
- Ayyıldız, Bülent. "Dante Alighieri ve Sürgün." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 56:1 (2016): 46-62.
- Barucci, Guglielmo, e Francesco Spera. *Dante*. Firenze: Franco Cesati Editore, 2022.
- Castelli, Patrizia. *Rönesans Estetiği*. Çev. Durdu Kundakçı. Ankara: Dost, 2013.
- Chiappelli, Luigi. "Sulla Età Del De Monarchia." *Archivio Storico Italiano* 43, no.254 (1909): 237-256.
- Cotrell, A. "Auctortas and Potestas: A Reevaluation of the Correspondence of Gelasius on Papal-Imperial Relations." *Medieval Studies* 55:1 (1993): 95-109.
- Dameron, George. "Church and Orthodoxy." İçinde *Dante in Context*, editör Zygmunt G. Barański ve Lino Pertile, 83-105. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Dante. *Grandangolo Letteratura*, Cilt 2. Düzenleyen Emiliano Bertin. Milano: Corriere della sera, 2017.
- Davis, Derek. "Seeds of the Secular State: Dante's Political Philosophy as Seen in the 'De Monarchia.'" *Journal of Church and State* 33: 2 (1991): 327-346.
- Derrida, Jacques, ve Gianni Vattimo. *Din*. Çev. Mehmet Emin Özcan ve Durdu Kundakçı. Ankara: Dost Kitabevi, 2011.
- Di Bello, A. "'Auctoritas' e 'Potesas' come termini chiave nell'edificazione della monarchia pontificia medievale. Un tentativo di analisi semantica." *Filosofia politica, Rivista fondata da Nicola Matteucci* 2 (2000): 207-32.

- Di Fonzo, Claudia. "Dante tra diritto, letteratura e politica." *Forum Italicum* 41:1 (2007): 5-22.
- Di Giannatale, Giovanni. "Per Una Prospettiva Della 'Monarchia' Di Dante: Appunti E Problemi." *Aevum* 52:2 (1978): 218-227.
- Dinçkol, Bihterin. "Seküler Düşüncenin İlklerinden Dante." İçinde *Prof. Dr. Nuri Çelik'e Armağan*, 226-235. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Duggan, Christopher. *İtalya'nın Kısa Tarihi*. Çev. Tuna Erkmen. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2014.
- Durmaz, Sayime. "Konstantin Bağışı Sahtekârlığı ve Lorenzo Valla'nın İfşasına Dair." *Tarih Alanında*, 2023.
- Ertan, İzzet Mert. "Bir Ortaçağ Düşünürü Olarak Dante'nin *De Monarchia*'sında Siyasi Düşünce." *Eğitim Bilim Toplum* 13:52 (2015): 9-37.
- Ertugay, F. "Potestas ve Populus Arasındaki Mesafe Daralırken Auctoritas'ı Yeniden Ele Almak." *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8:31 (2012): 199-222.
- Frye, Northrop. *Kudretli Kelimeler*. Çev. Selma Aygül Baş. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Gilson, Etienne. *Ortaçağda Felsefe*. Çev. Ayşe Meral. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
- Halikarnas Balıkcısı. *Düşün Yazıları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2017.
- Işık, Alper. "Bir Orta Çağ Düşünürü Olarak Dante ve Seküler Düşünceye Katkısı." *Ankara Barosu Dergileri* 83:1 (2025).
- Olca, Hacer Gülnur. "Çağdaş Tiyatroda Teknoloji Kullanımı ve Oyuncunun Etkileşimi." Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2019.
- Öncel, Süheyla. *İtalyan Edebiyatı Tarihi I*. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti Yayınları, 1998.
- Öztürk, Armağan. "Janus Dante: Ortaçağın Aydınlığı Yeniçağın Karanlığı." *Cogito* 55 (2008): 71-87.
- Padovani, Umberto A. "La formazione ideale del laicismo." *Rivista Internazionale di Scienze Sociali* (1936): 460-471.
- Parisi, Vincenzo. "Del Noce interprete del Dante politico." İçinde *Modernità, secolarizzazione e risorgimento: studi in occasione del centenario della nascita di Augusto Del Noce*, 559-574. 2012.
- Passerin, Alessandro d'Entrèves. *Dante politico e altri saggi*. Torino: Einaudi, 1955.
- Pertile, Lino. "Works." İçinde *Dante in Context*, editör Zygmunt G. Barański ve Lino Pertile, 475-508. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Sansone, Mario. *Lecture e studi danteschi*. Bari: De Donato, 1975.
- Solmi, Arrigo. "Stato e chiesa nel pensiero di Dante." *Archivio Storico Italiano* 79, no. 1/301 (1921): 9-75.
- Şalap, L. T. "Ambrosius'un Mektuplarında Auctoritas ve Potestas." *Karabük Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4:1 (2024): 38-48.
- Tavoni, Mirko. "Convivio e De vulgari eloquentia: Dante esule, filosofo laico, teorico del volgare." *Nuova rivista di letteratura italiana* 17:1 (2014): 11-54.
- Toscano, Antonio. "Dante: Il Discorso Aristotelico nella Monarchia." *Forum Italicum* 15:2-3 (1981): 139-152.
- Touchard, Jean. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Işık Yayınları, 2022.
- Uslu, Ateş. *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi 2*. İstanbul: Yordam Kitap, 2021.

